

Σύγκριση

Τόμ. 13 (2002)

**Τα προεπαναστατικά φιλολογικά περιοδικά:
εκδοχές διαλόγου με τις ξένες γραμματείες**

Στέση Αθήνη

doi: [10.12681/comparison.10125](https://doi.org/10.12681/comparison.10125)

Copyright © 2016, Στέση Αθήνη

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Αθήνη Σ. (2017). Τα προεπαναστατικά φιλολογικά περιοδικά: εκδοχές διαλόγου με τις ξένες γραμματείες. *Σύγκριση*, 13, 156–176. <https://doi.org/10.12681/comparison.10125>

Τα προεπαναστατικά φιλολογικά περιοδικά: εκδοχές διαλόγου με τις ξένες γραμματείες*

Η ανάπτυξη του ευρωπαϊκού περιοδικού Τύπου από τα μέσα του 17ου αι. και εξής δημιούργησε καινούριους χώρους για τη διατύπωση ιδεών, πολλαπλασίασε και διαφοροποίησε τις δυνατότητες κριτικής έκφρασης, επέτρεψε τη δημοσιοποίηση της ανταλλαγής απόψεων ανάμεσα στους λογίους μέσα από τη μορφή της ανοιχτής επιστολής. Ο Τύπος έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ευρωπαϊκή διάδοση της λογοτεχνίας, στην πρόσληψη ξένων γραμματειών από τις εθνικές γραμματείες, και, αντίστροφα, στην προβολή των γραμματειών έξω από τα εθνικά τους σύνορα¹.

Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα ο ξενόγλωσσος Τύπος στάθηκε ένας από τους διαύλους επικοινωνίας της ελληνικής με τις ευρωπαϊκές γραμματείες και συνέβαλε στην προοδευτική ανάπτυξη της μεταφραστικής δραστηριότητας. Μαρτυρίες για την πρόσκτηση ευρωπαϊκών περιοδικών διαθέτουμε από την εποχή του «Πρελούδιου των Φώτων»: στην πλούσια βιβλιοθήκη των πρώτων Μαυροκορδάτων υπήρχε σε γαλλική μετάφραση το αγγλικό *Spectator* (*Spectateur* [5 τ. 1720-]) των J. Addison και R. Steel, το *Journal des Savants*, το *Nouvelles de la République des Lettres*². Γνωρίζουμε επίσης ότι κατά την τελευταία δεκαετία του 18ου αιώνα το τυπογραφείο των αδελφών Πούλιου στη Βιέννη είχε αναλάβει τη διακίνηση ξενόγλωσσων περιοδικών, ικανοποιώντας προφανώς τη σχετική ζήτηση³.

Ωστόσο, η ώρα του ελληνόγλωσσου ελληνικού Τύπου σήμανε με αρκετή καθυστέρηση σε σχέση με τον ευρωπαϊκό, μόλις το 1784 στη Βιέννη, με την έκδοση της βραχύβιας *Εφημερίδος* (1784) του Γεώργιου Βεντότη, από την οποία δεν διασώζεται αντίτυπο. Ακολούθησε ύστερα

* Ανακοίνωση στην Ημερίδα που πραγματοποιήθηκε στις 4 Ιουνίου 1998 στο Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών με αφορμή την ολοκλήρωση του ερευνητικού προγράμματος ΠΕΝΕΔ 484: *Η Αναζήτηση της εθνικής φυσιογνωμίας μέσα από ξενόγλωσσα κείμενα. Ερμηνείες και πολιτισμικές δεκτικότητες του νεώτερου Ελληνισμού (Μεταφράσεις-Περιηγητικά κείμενα, 19ος αι.)*. Η καταγραφή των μεταφράσεων απόκειται στο «Αρχείο Μεταφράσεων σε περιοδικά της περιόδου 1811-1847 (ΠΕΝΕΔ 484)» του ΚΝΕ/ΕΙΕ.

από πέντε χρόνια η έκδοση της μακροβιότερης *Εφημερίδος* (Βιέννη 1791-1797) των αδελφών Πούλιου. Φύλλο πολιτικού και ειδησεογραφικού χαρακτήρα, η *Εφημερίς* προσέφευγε σε ευρωπαϊκές περιοδικές εκδόσεις (*Zeitung, Gazette, News* κτλ.), εξασφαλίζοντας κατ' αυτό τον τρόπο μια σταθερότερη εισροή ξένης, αλλά μεταφευμένης σε ελληνική γλώσσα, ύλης κυρίως εφήμερου, οικονομικού ή πολιτικού περιεχομένου⁴.

Η σημαντική στιγμή για την ανάπτυξη του ελληνόφωνου Τύπου είναι η δεκαετία 1811-1821, στη διάρκεια της οποίας εμφανίζονται οκτώ περιοδικές εκδόσεις, σε δύο σημαντικές πόλεις της ελληνικής διασποράς, τη Βιέννη και το Παρίσι: *Ερμής ο Λόγιος* (Βιέννη, 1811-1821)⁵, *Ειδήσεις διά τα ανατολικά μέρη* (Βιέννη 1811), *Ελληνικός Τηλέγραφος* (Βιέννη 1812-1836), *Φιλολογικός Τηλέγραφος* (Βιέννη, 1817-1821)⁶, *Καλλιόπη* (Βιέννη 1819-1821), *Μέλισσα* (Παρίσι, 1819-1821), *Αθηνά* (Παρίσι), *Το Μουσείον* (Παρίσι 1819)⁷.

Αν εξαιρέσουμε τη βραχύβια εφημερίδα *Ειδήσεις διά τα ανατολικά μέρη* και τη μακροβιότερη *Ελληνικός Τηλέγραφος*, φύλλα κυρίως ενημερωτικά, οι υπόλοιπες έξι εκδόσεις, μολονότι αυτοσυστήνονται ως εφημερίδες, ανήκουν στην κατηγορία του εγκυκλοπαιδικού-γραμματολογικού περιοδικού όπως αυτό είχε διαμορφωθεί από τις αρχές του 18ου αιώνα και εξής στον ευρωπαϊκό χώρο. Τα περιοδικά αυτά, αντικατοπτρίζοντας τους εγκυκλοπαιδικούς και ωφελμιστικούς προσανατολισμούς του ευρωπαϊκού Διαφωτισμού, καλύπτουν ένα ευρύτατο φάσμα ενδιαφερόντων.

Ο ελληνικός Τύπος προσφεύγει συστηματικά στον ξενόγλωσσο Τύπο για να διαμορφώσει την ύλη του, και κάποτε μάλιστα, όταν δεν δηλώνει τις πηγές του, κατηγορείται για λογοκλοπή⁸. Ο εξωτερικός δανεισμός συμπεριλαμβανόταν στις προδιαγραφές των εντύπων, όπως άλλωστε είχε υποδείξει ο Αδαμάντιος Κοραής (1748-1833) σκιαγραφώντας τον ιδανικό «εφημεριδογράφο»:

«Πρέπει να εξεύρει τας διδασκαλικωτέρας της φωτισμένης Ευρώπης γλώσσας, τόσον καν, όσον να είναι βέβαιος ότι μεταφράζει πιστώ, μηδέ να νοεί άλλ' αντ' άλλων. Των γλωσσών τούτων από καθεμίαν πρέπει να έχη φιλολογικήν εφημερίδα την επισημοτέραν και να εκλέγει απ' αυτάς ό,τι κρίνει συμφερότερον και δραστικώτερον εις την παιδείαν των Ελλήνων, να το μεταφράζει καθαρά, και να το κοινωνεί διά της εφημερίδος εις το γένος».⁹

Παράγοντες όπως ο τόπος έκδοσης των περιοδικών και, κυρίως, η ιδεολογική τοποθέτηση των εκδοτών καθορίζουν ως ένα βαθμό τις επιλογές των ξενόγλωσσων εντύπων από τα οποία αντλούν μέρος της ύλης τους. Έτσι, λ.χ., στην *Καλλιόπη* υπερτερούν οι γερμανικές πηγές, στα φιλοκοραϊκά περιοδικά *Ερμής ο Λόγιος* και *Μέλισσα* διακρίνεται η

προτίμηση για τα έντυπα εκείνα που φιλοξενούσαν τις απόψεις των συνεχιστών των ιδεών του Διαφωτισμού, των Ιδεολόγων (*Annales Encyclopediques, Decade Philosophique, Magasin Encyclopedique, Revue Encyclopedique*). Το γεγονός όμως ότι στις εκδοτικές προδιαγραφές των περιοδικών συμπεριλαμβανόταν και η δημοσίευση συνεργασιών των αναγνωστών, οι οποίες κάλυπταν σημαντικό μέρος της ύλης τους, άφηνε περισσότερο περιθώρια στην πολυφωνία.

Ζητήματα που αφορούν την εκδοτική κίνηση, το βιβλιεμπόριο, τη φιλολογία και τη λογοτεχνία δεν απουσιάζουν εντελώς από τα ειδησεογραφικά φύλλα, όπως η *Εφημερίς των αδελφών Πούλιου* και ο *Ελληνικός Τηλέγραφος*. Έχουν όμως περιορισμένη έκταση, καθώς βασικός στόχος είναι η παρουσίαση της πολιτικής και οικονομικής επικαιρότητας. Στα θέματα αυτά παραχωρείται περισσότερος χώρος στις σελίδες των φιλολογικών περιοδικών, όπως δηλώνεται άλλωστε, συχνά, προγραμματικά στους τίτλους τους: *Ερμής ο Λόγιος ή Φιλολογικάί Αγγελίαί, Φιλολογικός Τηλέγραφος ήτοι Ελληνικού Τηλεγράφου φιλολογικά, Καλλιόπη, αγγελίας φιλολογικάς επαγγέλλεται περιοδικώς αναγγέλλειν, Μουσείον ή εφημερίς ελληνική, φιλολογική, επιστημονική και τεχνική, Αθηνά ή εφημερίς φιλολογική, επιστημονική, πολιτική και εμπορική*. Ό,τι ωστόσο χαρακτηρίζεται από τους εκδότες ως «φιλολογική» ύλη καλύπτει αφενός ένα ευρύτερο φάσμα γνωστικών αντικειμένων και γενικής παιδείας, συνήθως τις λεγόμενες ανθρωπιστικές επιστήμες (ιστορία, αρχαιολογία, κλασική φιλολογία, γεωγραφία, ανθρωπολογία κ.ά.), και αφετέρου το στενότερο περιεχόμενο που έχει προσλάβει σήμερα το πεδίο της φιλολογίας, δηλαδή την εκδοτική κίνηση, τη θεωρία και την ιστορία της λογοτεχνίας, την κριτική και τη λογοτεχνία (ποίηση, μύθος, πεζογραφία, θέατρο κτλ.). Η λογοτεχνική ύλη με τη μορφή που διοχετεύεται σήμερα στον καθημερινό ή περιοδικό Τύπο (λογοτεχνικές στήλες, λογοτεχνικές σελίδες, δημοσίευση λογοτεχνικών κειμένων, πρωτότυπων και μεταφρασμένων, λογοτεχνική κριτική, δοκίμιο κτλ.) δεν διεκδικεί μια από τις πρώτες θέσεις μέσα στις σελίδες των προεπαναστατικών περιοδικών. Ωστόσο, σημειώνει μια ιδιότυπη παρουσία στα τέσσερα πιο δυναμικά περιοδικά (*Ερμής ο Λόγιος, Καλλιόπη, Μέλισσα, Φιλολογικός Τηλέγραφος*)¹⁰, ενταγμένη μέσα στο πλαίσιο του διαλόγου που κατά την περίοδο αυτή καλλιεργεί η ελληνική γραμματεία με τις ξένες πολιτισμικές παραδόσεις. Η παρουσία αυτή στοιχειοθετείται μέσα από ποικίλους τρόπους εκφοράς, μέσα από διαφορετικές κατηγορίες κειμένων.

1. Προβολή της μεταφραστικής παραγωγής

Κείμενα κάτω από ποικίλες ονομασίες («αγγελία», «προκήρυξις», «είδησις», «δήλωσις», «προειδοποίησις», «ειδοποίησις»), που εμφανίζονται στα περιοδικά *Ερμής ο Λόγιος, Καλλιόπη* και *Φιλολογικός Τηλέ-*

γραφος, συμβάλλουν στη συστηματική προβολή της ξένης λογοτεχνίας. Οι αναγγελίες αυτές των έργων που μεταφράζονται στα ελληνικά έχουν ήδη κυκλοφορήσει ή πρόκειται να κυκλοφορήσουν¹¹, συντάσσονται από τους συντελεστές (εκδότες, μεταφραστές) και αποστέλλονται με δική τους πρωτοβουλία, ικανοποιώντας ταυτόχρονα το αίτημα των περιοδικών για βιβλιογραφική ενημέρωση και για τη δικτύωση της αγοράς του βιβλίου. Μέσα από τέτοιου είδους καταχωρίσεις κοινοποιείται η μετάφραση και η έκδοση του σημαντικότερου μέρους της παραγωγής της τελευταίας προεπαναστατικής δεκαετίας: *Αγάθων* του C.M. Wieland¹², *Περιήγησις του Νέου Αναχάρσιδος*¹³ και *Κατά Χαριτώ και Πολύδωρον*¹⁴ του αβιά Barthélemy, *Αριστομένης και Γοργώς*¹⁵ και *Κλεομένης*¹⁶ του A. Lafontaine, *Νέος Ρομπινσόν*¹⁷ του J.H. Campe, *Τηλεμάχου Τύχαι*¹⁸ του Fénelon, *Ο Καλός Συμεών ή ο περιερχόμενος έμπορος*¹⁹ του L.-P. Jussieu, ο *Αλέξανδρος ο πορθητής* του J. Fessler²⁰, ο *Γιλ Βλας εκ Σαντιλλάνης* του Le Sage²¹, οι *Περιηγήσεις του Αντήνορος*²² του E.F. de Lantier, τα *Ηθικά Διηγήματα* του F. Soave, κωμωδίες του C. Goldoni²³.

Οι καταχωρίσεις αυτές αναφέρονται επαινετικά στους ξένους συγγραφείς και προβάλλουν εμφατικά τα μεταφρασμένα κείμενα ως μέσα «στολισμού» του Γένους, που επιδιώκουν να μειώσουν την απόσταση με τη Φωτισμένη Ευρώπη και υπόσχονται τη συμμετοχή στο ευρωπαϊκό γούστο (consensus genius). Συνοδεύονται συχνά από την έκκληση χρηματικής ενίσχυσης του εκδοτικού εγχειρήματος μέσα από την εγγραφή συνδρομητών ή τη χορηγία, υπακούοντας στη γενικότερη προσπάθεια των προοδευτικών λογίων για τη στήριξη της μεταφραστικής πρακτικής και για τη διάδοση της ευρωπαϊκής γραμματείας²⁴. Αυτή η αμέριστη υποστήριξη της μετάφρασης φαίνεται ότι αποτελεί ένα σημαντικό ανασταλτικό παράγοντα για την απουσία κριτικού λόγου. Η αποτίμηση των μεταφρασμένων έργων, η βιβλιοπαρουσίαση και η κριτική έχουν ιδιαίτερα ισχνή παρουσία στα προεπαναστατικά περιοδικά. Οι λιγοστές βιβλιοπαρουσιάσεις αναπαράγουν τα προλογικά σημειώματα των μεταφραστών²⁵, εκθέτουν περιληπτικά την υπόθεση και περιορίζονται να αναφέρουν την ύπαρξη τυπογραφικών σφαλμάτων²⁶ ή να επαινέσουν το μεταφραστή επειδή επέλεξε μια από τις αντιμαχόμενες γλωσσικές μορφές²⁷. Το μοναδικό αξιόλογο δείγμα άρθρωσης κριτικού λόγου που ελέγχει τόσο την επιλογή του ξενόγλωσσου έργου όσο και τη μετάφραση εντοπίζεται σε επιστολικό διάλογο με αφορμή τη δημοσίευση του *Ρασσέλα* του Samuel Johnson από τον Πλάτωνα Πετρίδη²⁸.

Ένας έμμεσος τρόπος στήριξης της μετάφρασης και προώθησης της ξένης φιλολογίας αποτελούν τα βιβλιογραφικά σημειώματα, καταχωρισμένα στο περιοδικό *Λόγιος Ερμής*, στις στήλες «Γραμματεία» και «Φιλολογία», που επιδιώκουν να κάνουν γνωστό το έργο παλαιότερων και νεότερων λογίων²⁹. Τα σημειώματα αυτά υπενθυμίζουν τα

βήματα που έχουν γίνει για την ανανέωση της ελληνικής παιδείας, συσχετίζοντάς τα με τον εμπλουτισμό της ελληνικής βιβλιογραφίας με μεταφρασμένα έργα όπως ο *Νέος Ανάχαρις* του Κωνσταντίνου Σακελλάριου, ο *Θάνατος του Αβελ* του Γεώργιου Εμμανουήλ Βυζαντίου κ.ά. Μέσα από τις καταχωρίσεις αυτές αποδίδεται φόρος τιμής στους λογίους-μεταφραστές, ενώ, παράλληλα, το (μεταφραστικό) τους έργο προβάλλεται ως παράδειγμα προς μίμηση, αφήνοντας να διαφανεί η υψηλή εκτίμηση που τρέφει το περιοδικό για την ξένη (δυτικοευρωπαϊκή) λογοτεχνία.

Οι βιβλιοκατάλογοι τυπογραφείων της Βενετίας και της Βιέννης³⁰ και οι πίνακες με ξενόγλωσσες (γαλλικές) εκδόσεις³¹ που απευθύνονται σε γλωσσομαθείς αναγνώστες, καθώς και στους ασκούμενους στην ξένη γλώσσα, οι οποίοι φιλοξενούνται στο περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος*, αποσκοπούν στη διευκόλυνση του βιβλιεμπορίου και στη δικτύωση ανάμεσα σε τυπογράφους και αναγνώστες. Η πρακτική αυτή της δημοσίευσης ελληνικών και ξενόγλωσσων καταλόγων, για την οποία το περιοδικό δέχτηκε επικρίσεις³², συμβάλλει, παράλληλα, στην πρόσληψη των ξενόγλωσσων γραμματειών.

2. Μελετήματα για τις σύγχρονες λογοτεχνίες

Οι απόψεις που διατυπώνονται στα ευρωπαϊκά γραμματολογικά έργα από τις αρχές του 19ου αι. και τείνουν σε μια επιστημονική θεώρηση της λογοτεχνίας ως ιστορικού φαινομένου, αναγνωρίζοντας παράλληλα την ετερότητα των εθνικών λογοτεχνιών³³, προσείλκυσαν την προσοχή των συνεργατών των περιοδικών *Λόγιος Ερμής* και *Μέλισσα*. Ενδείξεις παρέχουν οι παραπομπές στο *De l'Allemagne* (1814) της «σοφής» και «περιβοήτου» Mme de Staël (1766-1817)³⁴ και στο *Histoire Littéraire d'Italie* (1811 κ.ε.)³⁵ του Ιδεολόγου κριτικού της λογοτεχνίας Pierre-Louis Guingéné (1748-1816), καθώς και το δημοσίευμα σε συνέχειες «Σύνοψις της παρούσης καταστάσεως της παιδείας εις την Γερμανίαν»³⁶. Η μελέτη αυτή, που μεταφράζεται «κατ' επιτομήν» από το γαλλικό περιοδικό *Bibliothèque Universelle*, παρέχει μια συνθετική επισκόπηση της γερμανόφωνης γραμματείας και επιχειρεί να ερμηνεύσει την πορεία της μέσα στα κοινωνικά και πολιτισμικά συμφραζόμενα. Διέρχεται κριτικά το έργο νεότερων Γερμανών συγγραφέων της περιόδου του Κλασικισμού και του Διαφωτισμού: C. Gellert (1715-1769), F.G. Klopstock (1724-1803), J.W. Goethe (1749-1832), J.C.F. Schiller (1759-1805), C.M. Wieland (1733-1813), J.G. Herder (1744-1803), G.E. Lessing (1729-1781), και του Ρομαντισμού: F. Schlegel (1772-1829), J.L. Tieck (1773-1853), Jean-Paul Richter (1763-1825) κ.ά. Διακρίνεται επίσης από μια υποτυπώδη συγκριτολογική συνείδηση, καθώς κάνει αναφορές στη συμβολή της γαλλικής γραμματείας και διερευνά τους πα-

ράγοντες που συμβάλλουν στη διαμόρφωση της εικόνας που σχηματίζει η τελευταία για τη γερμανική γραμματεία. Η σημασία της ανώνυμης αυτής μετάφρασης δεν έγκειται στον εκλαϊκευτικό ή πληροφοριακό της χαρακτήρα, καθώς η πληθώρα των ονομάτων που μνημονεύει και των ζητημάτων που θίγει μάλλον θα αποθάρρυναν έναν μη εξοικειωμένο αναγνώστη, υποχρεώνοντάς τον να ανατρέξει σε βιβλιογραφικά βοηθήματα. Η σπουδαιότητά της έγκειται στην κριτική θετικιστική προσέγγιση της ετερότητας, στην υπόδειξη των πολλαπλών αιτιών που συμμετέχουν στη διαμόρφωση της λογοτεχνίας, στην αναγνώριση του ρόλου των μεταφράσεων για τον «πλουτισμόν της γερμανικής γλώσσης». Μαζί με τη μελέτη «Χαρακτήρες της παλαιάς και νεωτέρας φιλολογίας, δηλαδή της Ελληνικής, Λατινικής, Ιταλικής, Γαλλικής, Αγγλικής και Γερμανικής, μετά κριτικής παραλληλίας αυτών»³⁷, που αντλεί από την παραλληλία του Christian Garve (1742-1798)³⁸ —η οποία πάντως στην ημιτελή μορφή που δημοσιεύτηκε εμφανίζεται να δίνει το προβάδισμα στους Αρχαίους—, θα μπορούσε να τοποθετηθεί στα πρώιμα δείγματα ενδιαφέροντος των προεπαναστατικών περιοδικών προς τη συγκριτική γραμματολογία.

Μια άλλη εθνική λογοτεχνία, η αγγλική, με την οποία η ελληνική γραμματεία διατηρούσε έως τότε πολύ λιγότερες επαφές σε σύγκριση με την ιταλική, τη γαλλική και τη γερμανική, είναι το θέμα δύο μελετών που δημοσιεύονται το 1818 σε δύο διαφορετικά, φιλοκοραϊκά, περιοδικά. Οι «Παρατηρήσεις Γερμανού τινος περί της Αγγλικής φιλολογίας κατά το 1815 έτος»³⁹ είναι μετάφραση από γερμανικό περιοδικό, και το εράνισμα «Αγγλική Φιλολογία»⁴⁰ βασίζεται σε αγγλόφωνες και γαλλόφωνες πηγές⁴¹. Εδώ, η θετικιστική θεώρηση και η προσπάθεια μιας συνολικής επισκόπησης της ξένης λογοτεχνίας παραχωρεί τη θέση της στον υποκειμενισμό, στη μεροληψία και τη μονομέρεια. Στο πρώτο δημοσίευμα το ενδιαφέρον εστιάζεται «εις πόσον βαθμόν η Ελλάς ενασχολεί την μούσαν των σοφών Άγγλων», εμπνέει δηλαδή την ποίηση του Byron, εκδηλώνεται μέσα από τις γνώσεις του ποιητή Thomas Gray (1716-1771) για την αρχαία ελληνική γραμματεία, και αποτυπώνεται στην περιηγητική φιλολογία του ιατρού Henry Holland, ο οποίος είχε δημοσιεύσει τις εντυπώσεις του από την Ελλάδα το 1812. Το δεύτερο δημοσίευμα περιορίζει την εστίασή του στο έργο του Lord Byron (1788-1824). Την επαινετική αναφορά στο ποιητικό του έργο, που εκθειάζεται για τη λαμπρότητα των εικόνων, το ύψος των ιδεών και την αρμονία της στιχουργίας, διαδέχονται οι απόλυτες, καταδικαστικές κρίσεις λόγω της απογοητευτικής εικόνας που παραδίδει για τη σύγχρονη Ελλάδα. Ως τεκμήριο μάλιστα παρατίθεται σε πεζή μετάφραση ένα σύντομο απόσπασμα από τον «Giaour» (1813). Η δημοσίευση των δύο αυτών κειμένων για την αγγλική λογοτεχνία, τα οποία μάλιστα

παρέχουν μια εκ διαμέτρου αντίθετη ερμηνεία του έργου του Byron, υπαγορεύονται από μια κοινή ιδεολογική θέση: να τονωθεί το εθνικό αίσθημα μέσα από τη θετική εικόνα της Ελλάδας εντός του δυτικοευρωπαϊκού πλαισίου και να επικριθούν οι δυσοίωνες σκέψεις που προκαλεί το ελληνικό παρόν. Μέσα από μια τέτοια οπτική ο συντάκτης του δεύτερου δημοσιεύματος προβάλλει ως απάντηση στις ύβρεις του «Γκιαούρη» προς το «δυστυχές γένος»⁴² τις προσπάθειες που γίνονται μέσα από τη διάδοση της παιδείας για την αναγέννηση της Ελλάδας, παραπέμποντας συνειρμικά στο γνωστό *Υπόμνημα* του Κοραή, απόσπασμα από το οποίο αναδημοσιεύεται στο επόμενο τετράδιο του περιοδικού *Μέλισσα*⁴³.

3. Μεταφράσεις

Παρ' ότι ο προεπαναστατικός Τύπος στήριξε τη μεταφραστική δραστηριότητα, ο αριθμός των μεταφράσεων λογοτεχνικών κειμένων που φιλοξενήθηκε στις σελίδες του είναι χαμηλός. Στα λιγοστά επώνυμα ποιητικά κείμενα που δημοσιεύτηκαν περιλαμβάνονται ένα αλληγορικό ποίημα του J.G. Herder⁴⁴, μικρό απόσπασμα έμμετρης διασκευής από τον *Τηλέμαχο* του Fénelon (1651-1715)⁴⁵ που αποστέλλει ξένος ελληνιστής, έμμετρα κείμενα σύγχρονων ελασσόνων ποιητών που επιλέγονται είτε επειδή τιμήθηκαν πρόσφατα με κάποιο βραβείο⁴⁶ είτε επειδή το θέμα τους αφορά την Ελλάδα⁴⁷, αλλά και ο βασιλικός ύμνος της Αγγλίας «God save the King»⁴⁸ μεταφρασμένος από το Σπυρίδωνα Τρικούπη. Έμμετρες μεταφράσεις σύντομων κειμένων (ποιήματα, αινίγματα) από τα γερμανικά και τα γαλλικά διανθίζουν την ύλη της *Καλλιόπης*⁴⁹, αφήνοντας στην αφάνεια το όνομα του συγγραφέα, μολονότι δεν πρόκειται πάντα για άγνωστο ή ελάσσονα⁵⁰.

Η δημοσίευση του έμμετρου αυτού υλικού δεν δείχνει να υπακούει σε κάποια στρατηγική ούτε από τη μεριά των περιοδικών ούτε και από τη μεριά των μεταφραστών. Δεν συμβάλλει ουσιαστικά στην παρουσίαση ενός ξένου συγγραφέα και στην εξοικείωση με το έργο του ή στην προώθηση γραμματειακών ειδών. Πρόκειται μάλλον για μεταφραστικές ασκήσεις και δοκιμές ευκαιριακού χαρακτήρα, που τις υποκίνησε το ενδιαφέρον για ένα κείμενο στις σελίδες ενός βιβλίου ή ενός ξενόγλωσσου περιοδικού.

Μεταφρασμένα αποσπάσματα σε θέση παραθέματος απαντούν σε ορισμένες ανοιχτές επιστολές. Αντλημένα συνήθως από κείμενα που ανήκουν στον ευρωπαϊκό λογοτεχνικό κανόνα, χρησιμοποιούνται για να προσδώσουν εγκυρότητα σε κάποιο επιχείρημα. Για παράδειγμα, επιστολογράφος από το Ιάσιο, θίγοντας ένα καίριο πρόβλημα, τη «διόρθωσιν της γλώσσης», και προτείνοντας ως μέσο επίλυσης την καλλιέργεια της ποίησης, επιχειρεί να στηρίξει την άποψή του παραθέτοντας

σύντομο απόσπασμα (μεταφρασμένο σε πεζό) από το *L'Art Poétique* (1674) του Boileau (1636-1711) και μια παράγραφο από τον Αιμίλιο (1762) του J.-J. Rousseau (1712-1778)⁵¹. Επίσης, ο γνωστός συνεργάτης του Λογίου Ερμή Ζηνόβιος Πωπ, επιχειρώντας να αντικρούσει δυσφημιστικό για τους Έλληνες δημοσίευμα γερμανικής εφημερίδας, προσφεύγει στην αυθεντία του Goethe προκειμένου να καταδικάσει το «γραφομανές και πολύγραφον» της εποχής⁵². Άλλος επιστολογράφος ανασύρει μεταφρασμένο απόσπασμα από τον J.C.F. Schiller για να ανασκευάσει απόψεις περί του Ζωϊκού Μαγνητισμού⁵³.

Τα παραθέματα αυτά, τα οποία ενδέχεται να ανήκουν σε μεταφραστικές δοκιμές που παρέμειναν σε χειρόγραφα τετράδια, παρέχουν ενδείξεις για την πρόσληψη της δυτικοευρωπαϊκής γραμματείας και τη διάδοση της μεταφραστικής πρακτικής. Ενδέχεται πάντως, λόγω του κύρους που τους προσδίδει η παραθεματική χρήση, να λειτούργησαν για τους αναγνώστες και ως μέσο προβολής του ξενόγλωσσου κειμένου και του συγγραφέα του⁵⁴.

4. Μύθοι και ευσύνοπτες μορφές: η ιδεολογική χειραγώγηση της διαγλωσσικής μεταφοράς και ο Κωνσταντίνος Νικολόπουλος

Ένα ιδιαίτερο κεφάλαιο του διαλόγου που καλλιεργούν τα προεπαναστατικά περιοδικά με τις ξένες γραμματείες συγκροτούν τα σύντομα κείμενα που μεταφέρονται (μεταφράζονται, διασκευάζονται) στα ελληνικά και δημοσιεύονται στα δύο φιλοκοραϊκά περιοδικά (*Ερμής ο Λόγιος* και *Μέλισσα*) από το 1817 και εξής. Η επιλογή, η απόδοση στα ελληνικά και η δημοσίευση του μεγαλύτερου μέρους του υλικού συνιστούν πρωτοβουλία του Κωνσταντίνου Νικολόπουλου (Σμύρνη 1786-Παρίσι 1841), που ανήκε στον κύκλο του Κοραή στο Παρίσι⁵⁵ και ήταν συνεκδότης (μαζί με το Σ. Κονδό) στο δεύτερο και στο τρίτο τεύχος της *Μέλισσας*⁵⁶. Τα κείμενα αυτά τα δημοσίευε με τα ψευδώνυμα «Ελληνόφρων Σαλαμίνιος» και «Αγαθόφρων Λακεδαιμόνιος». Το παράδειγμά του πάντως ακολούθησαν και άλλα πρόσωπα που συμμερίζονταν τις ίδιες ιδεολογικές απόψεις, όπως ο Φιλότιμος Φιλανθρωπίδης Κοσμοπολίτης [= Lord Guilford]⁵⁷, ο Μ. εκ Βουκουρεστίου και ο Μισόκακος Φιλοπατρίδης⁵⁸.

Τα σύντομα αυτά κείμενα περιλαμβάνουν μύθους με ζώα και ανθρώπους, και ευσύνοπτες μορφές (γνωμικά, στοχασμούς, αποφθέγματα, ρήσεις, αξιώματα, αποσπάσματα κτλ.). Οι περισσότεροι μύθοι προέρχονται από τις συλλογές γνωστών Δυτικοευρωπαίων μυθογράφων, που συνέχιζαν την παράδοση του Αισώπου κατά το 18ο αιώνα: Jean-Baptiste Rousseau (1670-1741)⁵⁹, Christian Gellert (1715-1769)⁶⁰, Jean-Pierre-Clariss de Florian (1754-1794)⁶¹, Lorenzo Pignotti (1739-1812)⁶², John Gay (1635-1732)⁶³. Ορισμένες από τις ευσύνοπτες μορφές στη *Μέ-*

λισσα⁶⁴ παραπέμπουν σε έργα συγγραφέων του Κλασικισμού και του Διαφωτισμού: Jean de La Bruyère, *Les Caractères ou les mœurs de ce siècle* (1688-1696), E.B. de Condillac, *Histoire ancienne* (χ.χ.), J.-J. Rousseau, *Pensées* (1776) κ.ά., ενώ ορισμένες άλλες αρκούν να παραπέμψουν στις γαλλικές ανθολογίες από τις οποίες αντλήθηκαν⁶⁵. Εκτός όμως από τις δυτικοευρωπαϊκές γραμματείες εκπροσωπούνται σε σημαντικό βαθμό και οι ανατολικές γραμματείες: μύθοι και γνωμικά από το Γκουλι-στάν, το Μπροστάν και το Πενδ Ναμέχ του Σααντί, στοχασμοί του Κομφούκιου και άλλων Αράβων, Τούρκων και Κινέζων ποιητών. Τα κείμενα αυτά μεταφράζονται από γαλλικές⁶⁶, κυρίως, διάμεσες πηγές⁶⁷, από ανθολογίες, συλλογές και χρηστομάθειες, που είχαν δημοσιευτεί κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου αιώνα. Οι εκδόσεις αυτές, που αποσκοπούσαν σε μια αποσπασματική παρουσίαση του πνευματικού πλούτου και της σοφίας της Ανατολής⁶⁸, έφεραν συχνά την υπογραφή σημαντικών Οριενταλιστών, όπως του Silvestre de Sacy (1758-1838)⁶⁹, πρώτου δασκάλου της αραβικής γλώσσας στη σχολή των Ανατολικών Γλωσσών (*École des langues Orientales vivantes*, 1769) ή του Jean-Pierre-Abel Rémusat (1788-1832)⁷⁰, ιδρυτή της Société Asiatique του Παρισιού και καθηγητή της κινεζικής, ταρταρικής λογοτεχνίας και γλώσσας στο College de France.

Η διοχέτευση υλικού με ανατολική απώτερη προέλευση στα περιοδικά *Ερμής ο Λόγιος* και, κυρίως, *Μέλισσα*, καθώς επίσης και η ανάλογη προσοχή στο *Φιλολογικόν Τηλέγραφον* του Δημήτριου Αλεξανδρίδη⁷¹ υποδεικνύουν ότι τα ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά δεν έμειναν αμέτοχα στην έλξη από τις ανατολικές παραδόσεις που είχε ενσκήψει στη Γαλλία και διοχετευόταν στα έντυπα των Ιδεολόγων, όπως το *Mercure Étranger ou Annales de la Littérature Étrangère* (1813-1814, 1816).

Η τοποθέτηση στην ίδια κατηγορία των ευσύνοπτων μορφών και των μύθων, η συνεξέταση δηλαδή κειμένων που χάρη στη λακωνικότητά και την πυκνότητά της εκφοράς τους και παρά τη συντομία τους επιβάλλουν μια απαιτητική ανάγνωση⁷², και ενός γραμματειακού είδους που χάρη στον ευτράπελο χαρακτήρα του τοποθετείται σήμερα στην περιοχή της «παιδικής λογοτεχνίας» μοιάζει παράδοξη. Ωστόσο, ο μύθος κατά την περίοδο του Νεοκλασικισμού και του Διαφωτισμού, ικανοποιώντας απόλυτα το αίτημα του *miscere utile dulci*, ήταν ένα ευυπόληπτο λογοτεχνικό είδος, δημοφιλές τόσο στους μορφωμένους όσο στα παιδιά⁷³, που χάρη στην αλληγορική του διάσταση μπορούσε κάλλιστα να διαβαστεί στην Αυλή του βασιλιά, ενώπιον των μελών της Γαλλικής Ακαδημίας, αλλά και στην πλατεία του χωριού. Η δημοσίευση λοιπόν μύθων με πρόσωπα, ανθρώπους και ζώα ή με ομιλούντα ζώα στα προεπαναστατικά περιοδικά δεν πρέπει να θεωρηθεί ότι προρίζεται, αναγκαστικά, για τη σχολική ηλικία⁷⁴.

Η δημοσίευση των μύθων και των ευσύνοπτων μορφών δεν φαίνεται να έχει πρωταρχική επιδίωξη την κοινοποίηση του έργου των μυθογράφων, ηθολόγων και στοχαστών της Δυτικής Ευρώπης και της Ανατολής. Όπως, άλλωστε, διαπιστώνεται από τη δειγματοληπτική αντιπαράβολή ορισμένων μύθων, η μεταφορά στα ελληνικά δεν δείχνει ιδιαίτερο σεβασμό στο κείμενο του πρωτοτύπου· κάποτε μάλιστα προδίδει και τη μορφή του, αποδίδοντας σε πεζό το έμμετρο πρότυπο⁷⁵. Η διοχέτευση του υλικού αυτού αποβλέπει στην ηθική διαπαιδαγώγηση, όπως καταδεικνύουν ο υπότιτλος «ηθική αλληγορία» (στους μύθους) και η στήλη «Ηθικόν απάνθισμα επ' αγαθώ της Ελλάδος», που στεγάζει τις ευσύνοπτες μορφές. Τόσο οι μύθοι, μέσα από την αλληγορική χρήση της συμπεριφοράς ζώων ή ανθρώπων, όσο και οι σύντομες μορφές μέσα από τη βραχύτητα και την πυκνότητα της διατύπωσης προβάλλουν αλήθειες που έχουν καθολική ισχύ. Ωστόσο, η επιλογή των μύθων και των ευσύνοπτων μορφών, οι οποίες συρράπτονται σε μια ενιαία αφηγηματική σειρά που τους προσδίδει νοηματική συνάφεια, υποδεικνύει ότι η καθολική αλήθεια τίθεται στην υπηρεσία των ιδεολογικών προθέσεων των εντύπων. Ο Κ. Νικολόπουλος εκμεταλλεύεται το υλικό του για να προβάλλει κοινόχρηστους τύπους του Διαφωτισμού. Κατασκευάζει ένα σύστημα κοινωνικής και πολιτικής ηθικής που δομείται πάνω σε δύο άξονες, θεμελιωμένους στην επανερχόμενη μέσα στα κείμενα αντίθεση ανάμεσα στο φως και στο σκοτάδι (βλ. παρακάτω, Επίμετρο). Στον άξονα του φωτός βρίσκεται το κοινό συμφέρον, η ευδαιμονία των πολλών, η εντιμότητα, η επιείκεια, η πραότητα, η αρετή, η εντιμότητα, η τιμιότητα, η παιδεία. Στον άξονα του σκότους τοποθετείται η απάτη, η άγνοια, η αμάθεια, η δεισδαιμονία, η συκοφαντία, η ματαιοδοξία, η φιλαυτία, η μωρία, η κενοδοξία, η ημιμάθεια, η ψευδομάθεια· εδώ ανήκουν οι ανθρωπίσκοι, οι αυλικοί, οι τυρρανίσκοι, οι πολιτικά διεφθαρμένοι, οι αμαθείς ιερείς.

Παράλληλα όμως, αξιοποιώντας το παράδειγμα των Ευρωπαίων μυθογράφων της εποχής του προεπαναστατικού αναβρασμού⁷⁶, οι οποίοι έβρισκαν στο μύθο ένα πρόσφορο μέσο για να μιλήσουν στις μάζες, και χειριζόμενος με ανάλογο τρόπο και τις ευσύνοπτες μορφές, ο Κ. Νικολόπουλος «χειραγωγεί»⁷⁷ τη μετάφραση με σκοπό την άσκηση κοινωνικής κριτικής. Επιπλέον, η επίμονη χρήση μιας φρασεολογίας: «διδασκαλάχιον», «αλλαζόνες», «φθονεροί», «σχολαστικοί», ο μαχητικός τόνος, η ειρωνεία που διακρίνει τα επιμύθια-προσθήκες του διασκευαστή (βλ. παρακάτω, «Επίμετρο») υποβάλλουν την εντύπωση ότι τα κείμενα αυτά διέθεταν και μια σατιρική διάσταση. Η επιλογή και η διασκευή τους, καθώς και η εποχή της δημοσίευσής τους συνδέονται με την προσπάθεια στηλίτευσης και λαιμοδείας προσώπων που εξέφραζαν συγκεκριμένες στάσεις και συμπεριφορές. Τα κείμενα αυτά εγγράφο-

νται στη διαμάχη ανάμεσα στον Παναγιώτη Κοδρικιά (1762-1827) και στους κοραϊστές, η οποία κοινοποιείται μέσα από τις σελίδες των περιοδικών *Ερμής ο Λόγιος* και *Μέλισσα*, και των φυλλαδίων⁷⁸.

Οι μύθοι και οι ευσύνοπτες μορφές αντιπροσωπεύουν την παιγνιώδη εκδοχή της στρατευμένης φιλολογίας, που διοχετεύεται στα περιοδικά και αποσκοπεί στην αποκάλυψη και στην καταγγελία φαινομένων από την πολιτική και κοινωνική επικαιρότητα. Κείμενο-κλειδί για μια τέτοια ερμηνεία συνιστά ο μύθος του Σααδί με το χαρακτηριστικό τίτλο «Τα Φώτα»⁷⁹ (βλ. παρακάτω, Επίμετρο), που αναφέρεται στη συμβολή της παιδείας για τη διατήρηση αρμονικών σχέσεων με την εξουσία. Ο μύθος αυτός ζωντανεύει μέσα από το διάλογο του χαλίφη με το βεζίρη ένα ζήτημα που έθιγε μέσα από τη μορφή του δοκιμίου ένα ακόμη κείμενο, που είχε δημοσιευτεί στις προηγούμενες σελίδες της *Μέλισσας* του 1821. Πρόκειται για το «Περί της ζημίας την οποίαν λαμβάνει ο Ηγεμών, όταν παραμελεί τους πεπαιδευμένους»⁸⁰, αποσπασματική μετάφραση από τη ριζοσπαστική πραγματεία *Del principe e delle Lettere* (1786) του Vittorio Alfieri, η οποία ασκεί πολεμική ενάντια σε κάθε μορφή απόλυτης εξουσίας και υποταγής των συγγραφέων σε αυτήν⁸¹. Τη δημοσίευση του κειμένου αυτού, όπως υποδεικνύει υποσημείωση του μεταφραστή που περιέχει αιχμές για τους «εν τη βασιλευούση των πόλεων [...] δουλόφρονας κόλακας της τυρρανίας», υπαγόρευσαν οι αυταρχικές ενέργειες κύκλων του Πατριαρχείου το 1820, που επιδίωκαν να θέσουν υπό τον έλεγχό τους την εκδοτική δραστηριότητα. Τη σχετική εγκύκλιο άλλωστε που είχε εκδώσει το Πατριαρχείο, την «Απανταχούσα» του «θεωρού» της πατριαρχικής τυπογραφίας Ιλαρίωνα Σιναΐτη, είχε σπεύσει να δημοσιεύσει η *Μέλισσα*, προκειμένου να την καταγγείλει⁸². Τόσο λοιπόν «Τα Φώτα» του Σααδί όσο και το «Περί ζημίας...» του Alfieri έδιναν, με τον τρόπο τους, μια απάντηση σε ένα φλέγον ζήτημα.

Με τα μεταφράσματα αυτά, στα οποία είναι χαρακτηριστικό ότι σημειώνεται με σχολαστική ακρίβεια η πηγή και η πατρότητά τους, τα δύο φιλοκοραϊκά περιοδικά χρησιμοποιούν την ξένη φιλολογική αυθεντία, δυτικοευρωπαϊκή και (δυτικοφερμένη) ανατολική, για να διατυπώσουν έναν κώδικα πολιτικής και ηθικής δεοντολογίας και για να καταπολεμήσουν νοσηρές καταστάσεις της ελληνικής πνευματικής ζωής που είχαν εκδηλωθεί κατά την τελευταία πενταετία πριν από την κήρυξη της Επανάστασης. Ειδικότερα, όμως, τα κείμενα αυτά συνιστούν μια ενδιαφέρουσα έκφραση της μαχητικότητας και της πατριωτικής δράσης του Κ. Νικολόπουλου, που στα επόμενα χρόνια θα διοχετευτούν μέσα από τη δημοσίευση της διαφωτιστικής «Προτροπής πατριωτικής προς το γένος των Γραικών» (1821)⁸³ και, αργότερα, μέσα από τη συμμετοχή του στην «Ελληνική Εταιρεία» του Παρισιού (1829-1831)⁸⁴.

Αν εξαιρέσουμε τη δημοσίευση αγγελιών για την προώθηση των μεταφράσεων και τις μεταφραστικές πρωτοβουλίες του Κ. Νικολόπουλου και του κύκλου του, τα προεπαναστατικά περιοδικά δεν φαίνεται να έχουν θέσει κάποιες προδιαγραφές σε ό,τι αφορά τη στάση τους απέναντι στις ξένες φιλολογίες. Η παρουσία της ξένης λογοτεχνίας εξαρτάται από τη συγκυρία, την πρωτοβουλία των συνεργατών· διατρέχει τις σελίδες τους αποσπασματικά, υπαινικτικά, επιλεκτικά, υπηρετώντας το γενικότερο αίτημα στο οποίο υπάκουε ο προεπαναστατικός Τύπος: την καλλιέργεια ενός πνεύματος «κοσμοπολιτισμού» και, παράλληλα, την ανάδειξη του «εθνικού χαρακτήρα»⁸⁵, το αίτημα της «διερεύνησης και αφομοίωσης της πολιτισμικής ετερότητας» και της «αναζήτησης της εθνικής ταυτότητας»⁸⁶. Τη σύζευξη αυτή αποτυπώνουν πολλές από τις μεταφραστικές επιλογές (ελληνική θεματική), τα παραθέματα και οι παραπομπές, καθώς και ο εκτεταμένος χώρος που διατίθεται σε δημοσιεύματα (μεταφράσεις και ερανίσματα) που πραγματεύονται ζητήματα της αρχαίας ελληνικής γραμματείας και γλώσσας, τα οποία μπορούν να αποτελέσουν αντικείμενο μιας άλλης διερεύνησης.

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

Μύθος του Σααδί: «Η απάτη»

Τυφλός τις είχε γυναίκα, και ηγάπα αυτήν εξ όλης της ψυχής και καρδιάς. Πολλοί δε είπον αυτώ ότι ην παντάπασιν δύσμορφος η γυνή αυτού· αλλ' αυτός πάντοτε ηγάπα την φιλότιμη αυτού σύζυγον. Ιατρός δε τις λίαν φιλόφρωνος είπεν αυτώ: «Φίλε μου, εγώ δύναμαι και επιθυμώ ιατρεύσαι τα όμματά σου». Αλλ' ο τυφλός απεκρίθη: «Εξοχώτατε, υπερευχαριστώ σοι· μη φροντίζεις, παρακαλώ, περί εμού· διότι ουδόλως στέργω αναβλέψας, φοβούμενος μη παύσει ο προς την γυναίκα μου έρωσ, όστις με καθιστάνει ευδαιμονέστατον».

Μύθος του Σααδί: «Τα Φώτα» (από το Μπαστάν)

Ο βεζίρης Μουσσαφέρ ηρώτα ποτέ τον μέγαν Αρούν Ρασχίλδ (ο θεός εΐη μετ' αυτού!), επί τίνι σκοπώ καθίστανεν Ακαδημίας, γυμνάσια, μουσεΐα, εφρόντιζεν ημέραν και νύκτα περί των πεπαιδευμένων, και εποΐει τας επιστήμας κοινάς εν πάση τη Αραβία;

«Νομίζεις» έλεγεν ο βεζίρης «ότι ένεκα τούτων οι υπήκοοι έσονταΐ σοι πιστότεροι;»

«Μάλιστα» είπεν ο καλίφης «διότι ο λαός μου γνωρίσει κάλλιον την δικαιοσύνην των νόμων μου».

Ο Βεζίρης: «Οι στρατιώται σου πολεμήσουσι προθυμότερον;»

Ο Καλίφης: «Ναι, διότι οι στρατηγοΐ αυτών έσονται πλέον πεφωτισμένοι».

Ο Βεζίρης: «Ω κύριε των κυρίων! Οι φιλόσοφοί σου και οι πεπαιδευμένοι σου άρα ου θελήσουσιν ενασχολείσθαι εις την πολιτικήν; Ου τολμήσουσιν υπολαβείν ότι αμαρτάνεις;»

Ο Καλίφης: «Αυτοί ποιήσουσι κάλλιον· ελέγξουσι θαρραλέως τα αμαρτήματά μου, και με διδάξουσι μηκέτι αμαρτάνειν».

Ο Βεζίρης: «Αλλ', ω φως του κόσμου, ω αγιώτατε διάδοχε του Προφήτου! επιτρέπεις λοιπόν τοις σοφοίς λέγειν ελευθέρως την εαυτών γνώμην!»

Ο Καλίφης (μετά θυμού): «Μάλιστα· διότι οι σοφοί, όταν λαλώσιν ή γράφωσιν άνευ ελευθερίας, πάνυ ολίγον ωφελούσι την ανθρωπότητα».

Ο Βεζίρης: «Αλλά τινές εξ αυτών ου σφάλλονται;»

Ο Καλίφης: «Ναι· αλλά τα σφάλματα τινών σοφών κριθήσονται και κατακριθήσονται υπ' άλλων σοφοτέρων».

Ο Βεζίρης: «Ω ευμενέστατε ηγεμών, ω δόξα της Αραβίας! ικετεύω σε γονυκλιτώ, άκουσον μέχρι τέλους τα αληθή λόγια του ελαχίστου δούλου της θεοφρουρήτου σου υψηλότητος».

Ο Καλίφης: «Λέγε και μη φοβού».

Ο Βεζίρης: «Εξ ότου ο λαός σου ήρξατο φωτίζεσθαι και παιδεύεσθαι, πάντες οι πιστότατοι δούλοι σου, εφ' ων επιχέεις δαψιλώς τας ακτίνας των σευατού χαρίτων, κατακρίνονται δημοσίως υπό τινών φιλελευθέρων δημαγωγών, οίτινες οδηγούμενοι υπό του σκοτεινού φωτός μιάς ολεθρίου φιλοζοφίας, καταφρονούσι των εθίμων και των ιερών καθόντων. Αυτοί εισίν επικίνδυνοι αποστάται της βασιλείας σου. Αυτοί βούλονται ανατρέψαι τον ιερόν σου θρόνον. Πάντες οι αγαπώντες την κραταιάν σου κορυφήν, συκοφαντούνται υπ' αυτών των καλουμένων φιλοσόφων και φιλογενών. Τέλος δε αυτός εγώ, κύριέ μου, αυτός εγώ...»

Ο Καλίφης (μετά πολλής αγανακτήσεως): «Αρκούσι ταύτα, σε εννοώ, χαμερπέστατε και πονηρέ δούλε, εχθρέ του αγαπητού λαού μου, βδέλυγμα της ερημώσεως».

Ταύτα ειπών ο δικαιοτάτος και φιλόμουσος καλίφης, έστρεψεν ευθύς τα νώτα και ανεχώρησεν.

Οι μεγάλοι άνδρες, οι ωφελούντες το ανθρωπινον γένος, εισίν όμοιοι τω ηλίω, συσκιαζόμενοι ενίστε υπό της κακίας, ώσπερ αυτός υπό των νεφών· οι δε φθονεροί εισίν άνθρακες πεπυρακτωμένοι, πίπτοντες εις το ύδωρ. Ο ήλιος ολίγον κατ' ολίγον διασκεδάζει τα νέφη, αναλάμπει ως πρότερον και φωτίζει την γην· οι άνθρακες σβέννυνται ταχέως εν τω ύδατι και απόλλυνται μετ' ήχου.

Condillac, *Histoire Ancienne*, Προοίμιο

Δύο είδη βαρβαρότητος υπάρχουν· η μεν έπεται μετά τον φωτισμόν, η δε προηγείται του φωτισμού. Αυταί διαφέρουσι πολύ· αμφοτέρα όμως

γεννώνται κατά δυστυχίαν του ανθρωπίνου γένους εκ της μεγάλης αμαθείας. Αλλά το αείποτε βάρβαρον Έθνος ουκ έχει τόσας κακίας, όπως το Έθνος το βαρβαρωθέν αφ' ου εγνώρισε τας τέχνας και την τρυφήν.

[J.-M.-L. Coupé], *Manuel de la morale*

Η συκοφαντία εστί θηρίον τερατώδες, όπερ ουκ έχει ούτε οφθαλμούς, ούτε ώτα· έχει όμως εκατό γλώσσας και κηρύττει όσα ούτε είδεν, ούτε άκουσεν.

La Bruyère, *Les Caractères*, κεφ. ε'

Τινές άνθρωποι νομίζουσιν ότι το ομιλείν και το υβρίζειν σημαίνουσι το αυτό πράγμα. Διά τούτο κεντώσι· και διά τούτο είναι πικροί. Η φράσις των είναι μεμιγμένη μετά χολής και αψινθίου· ο χλευασμός, η ύβρις, η λοιδορία ρέουσιν από της γλώσσης αυτών καθώς ο σιελός των· ωφέλιμον υπήρχεν εις αυτούς αν εγεννώντο άλαλοι και κωφοί, βλάπτονται εις άκρον· και κατά τούτο είναι δυσχερέστεροι των μωρών, οίτινες ολιγώτερον βλάπτονται υπό της μωρίας των. Αυτοί δεν αρκούνται πάντοτε ν' αποκρίνωνται μετ' οξύθυμίας, αλλά πολλάκις ορμώσι μεθ' ύβρεως και θρασύτητος, τύπτουσι παν ό,τι ευρίσκεται υπό την γλώσσαν των, τους παρόντας, τους απόντας, και τέλος κερατίζουσιν ώσπερ οι κριοί· κατ' ευθείαν ή εκ πλαγίου. Αλλά ποίος ποτέ απαιτεί παρά κριών ν' αφήσωσι τα κέρατα και να μεταβληθώσιν εις αρνία; Ούτω και εγώ δεν ελπίζω να μεταβάλω δι' αυτής της εικόνοσ φύσεις τοσούτον σκληράς, τοσούτον θηριώδεις, τοσούτον δυσμαθείς. Το καλλιώτερον λοιπόν είναι, όσον μακρόθεν και αν απαντώμεν αυτούς τους ανθρωπίσκους, να τους φεύγωμεν όλαισ δυνάμεσι, μηδόλως στρέφοντες οπίσω τα όμματα ημών.

Μύθος περσικός του Gay: «Ο Πέρσης, ο Ήλιος και το Νέφος»

Ενώπιον του παμφαούς αστέρος της ημέρας
γονυκλιτών προσήχετο Πέρσης τοιάδε λέγων:
«Ήλιε ο πάντα βλέπων, συ ο του φωτός πατήρ,
όστις διά των ακτίνων χορηγείς προς τους θνητούς
της προνοίας του Υψίστου δώρα τα παντοδαπά!
Δέξαι την εμήν λατρείαν, ω ακένωτος πηγή!
Πλήρωσόν μου τας αρούρας κατά την εμήν ευχήν.
Εκ καρδίας, ω φωσφόρε, δέομαί σου ταπεινώς
εις τον ευσεβή σου δούλον βλέψον πάλιν ευμενώς».

Μόλις ο Πέρσης ταύτα προσείπε δεηθείς,
και φθονερόν τι νέφος εφάνη παρευθύς.
Κάλυμμα δε ζοφώδες εκτείνει επ' αγρόν,

κ' ηλίου εμποδίζει το φως το καθαρόν.
 Εκ δε του νέφους φωνή εξαίφνης,
 σκληρά, βροντώδης και μιαρά,
 λέγει, προφέρει μετ' αυθαδείας
 λόγια τάδε τα βδελυρά:

«Άνθρωπε αμαθέστατε, τι προσκυνάς ματαίως
 το άστρον τούτο τ' ασθενές, και το καθικετεύεις;
 Ου βλέπεις, ω ταλαίπωρε, πώς όταν ηθελήσω,
 το φως αυτού παντάπασι καλύπτω κ' εμποδίζω;
 Άφες αυτήν, ανόητε, την χαμερπή λατρείαν
 εμέ κατά το χρέος σου προσκύνει καθ' ημέραν».

Αλλ' ο Πέρσης, ως ευγνώμων, μετά ζήλου ιερού
 αναιρεί, τον αλαζόνα συκοφάντην, προσειπών:

«Αυτός ο παντεπόπτης θεός ο του φωτός,
 ον ικετεύω ήδη εκ βάθους της ψυχής,
 σ' εγέννησεν, ω νέφος, και ύψωσεν αυτού.
 Αλλ' όταν τας ακτίνας εκείνου αμαυροίς,
 ιδού, ω συκοφάντα, τι τότε αποτελείς
 η ποταπή σου φύσις, η τόσον μιαρά,
 γίνεται προς τους πάντας γνωστή και φανερά.
 Έπειτα ο πτερόπους Ζέφυρος ο γλυκύς
 δι' όλου αφανίζει στρατόν σου τον πυκνόν».

Είπε και εξαίφνης
 εγείρεται, πνέει
 άνεμος μικρός.
 Και ευθύς το νέφος
 όλον ηφανίσθη
 ώσπερ ο καπνός.

Ο δε Ήλιος ο μέγας αναλάμπει επ' αγρών,
 και στολίζει την ημέραν δι' ακτίνων φλογερών.

ΕΠΙΜΥΘΙΟΝ

Ούτω σβέννυνται δι' όλου σοφιστής ο φθονερός,
 κ' η σοφία θριαμβεύει ώσπερ Ήλιος λαμπρός.

ΕΠΙΜΥΘΙΑ

Μύθος του Florian: «Έχιδνα και βδέλλα»

[...]

Ούτος ο μύθος ευκόλως ερμηνεύεται. Έχιδνα είναι η συκοφαντία: ο συκοφάντης ολίγον διαφέρει του φονέως: οι νόμοι των ελευθέρων εθνών τον παιδεύουσιν αυστηρώς. Βδέλλα είναι η δικαία κατάκρισις: αυτή ωφελεί το ανθρώπινον γένος και διά τούτο τα σοφά έθνη την σέβονται ως θεάν.

Μύθος του Gellert: «Αηδών και Κούκος»

[...]

Λέγει δε τότε η Αηδών τω αλαζόνι Κούκω:
 Ω φλύαρον και άτακτον διδασκαλάκιόν μου!
 Ίδε πώς αι ευαίσθητοι ψυχαί των φιλοκάλων
 τους κόπους ανταμείβουσι των όντως διδασκάλων·
 τα δάκρυα τα άφωνα εμέ υπερτιμώσι·
 συ δε των παιδων αι κραυγαί και των χειρών ο κρότος
 πτοούσι·
 πλην, ω φίλε μου, πάντοτ' υπάρχουν
 Κούκος.

Μύθος του Lorenzo Pignotti: «Μύια και Κωνωπίδιον»

[...]

Ούτω πολλάκις ενασχολούνται
 οι αλαζόνες σχολαστικοί,
 και ώσπερ Μύιαι φιλοτιμούνται·
 αλλ' αιφνιδίως καταγελώνται
 Ως αηδέστατοι και μωροί.

Μύθος του Lorenzo Pignotti: «Αηδών και Κούκος»

[...]

Ο φθονερός σχολαστικός, πλήρης αναισχυντίας,
 Εντέχνως παραβάλλεται προς τέκνα της σοφίας
 Και σπεύδει καν το ήμισυ της δόξης ίνα έχει
 Αλλ' ως Ιξίων αναιδής, το νέφος μόνον βλέπει.

Σημειώσεις

¹ Βλ. James Basker, «Criticism and the rise of periodical literature», στον τόμο H.B. NISBET – Claude

RAWSON (επιμ.), *The Cambridge History of Literary Criticism*, τόμ. 4: *The Eighteenth Century*, Cambridge,

- Cambridge University Press, 1997, σελ. 316-332.
- ² Τα περιοδικά αυτά αναφέρει ο γιος του Νικόλαου Μαυροκορδάτου Σκαρλάτος, σε επιστολή του. Βλ. σχετικά Cornelia Papacostea-Danielopolu, «Préoccupations livresques de Scarlat Mavrocordat dans un manuscrit de l'Académie Roumaine», *Revue des Études Sud-Est Européennes* 28 (1990), σελ. 29-37.
- ³ Βλ. Λ. Βρανούσης (επιμ.), «*Εφημερίς*», η αρχαιότερη ελληνική εφημερίδα που έχει διασωθεί, Βιέννη 1791-1797. Εκδότες: οι αδελφοί Μαρκίδες Πούλιου, Αθήνα, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, 1995, τόμ. 5: Προλεγόμενα, σελ. 305, 625, σημ. 206.
- ⁴ Για μια βασική βιβλιογραφία των απαρχών του ελληνικού Τύπου της Βιέννης βλ. Γεώργιος Λάιος, *Ο ελληνικός Τύπος της Βιέννης από του 1784 μέχρι του 1821*, Αθήνα, 1961· Αικατερίνη Κουμαριανού «Οι απαρχές του ελληνικού Τύπου», *Ο ελληνικός προεπαναστατικός Τύπος Βιέννη-Παρίσι (1784-1821)*, Αθήνα, Ίδρυμα Ελληνικού Πολιτισμού, 1995· Λ. Βρανούσης, «Οι απαρχές του ελληνικού Τύπου και η *Εφημερίς* της Βιέννης (1791-1797)», *ό.π.*, τόμ. 1, σελ. 51-55.
- ⁵ Βλ. τώρα *Ερμής ο Λόγιος*, 1811-1821 (ανατύπωση), εισαγωγή Εμμ. Ν. Φραγκίσκος, Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α., 1988-1990· βλ. επίσης, Εμμ. Ν. Φραγκίσκος, *Τα Ελληνικά Προεπαναστατικά Περιοδικά. Ευρετήριο Β'.* «*Ερμής ο Λόγιος*» 1811-1821, Αθήνα ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1976.
- ⁶ Βλ. Ρωξάνη Αργυροπούλου – Άννα Ταμπάκη (επιμ.), *Τα ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά. Ευρετήριο Γ' «Ειδήσεις διά τα ανατολικά μέρη» 1811*, «*Ελληνικός Τηλέγραφος*» 1812-1836, «*Φιλολογικός Τηλέγραφος*» 1817-1821, Αθήνα ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1983.
- ⁷ Βλ. τώρα *Μέλισσα* (ανατύπωση), εισαγωγή Αικατερίνη Κουμαριανού, Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α., 1984· *Αθηνά* (ανατύπωση), εισαγωγή Αικατερίνη Κουμαριανού, Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α., 1989· *Μουσείον* (ανατύπωση), εισαγωγή Αικατερίνη Κουμαριανού, Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α., 1995. Βλ. επίσης, Αγγελική Γαβαθά-Παναγιωτοπούλου (επιμ.), *Τα ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά. Ευρετήριο Α' «Αθηνά», «Καλλιόπη», «Μέλισσα», «Το Μουσείον»*, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1971.
- ⁸ Η *Αθηνά* κατηγορήθηκε για αναδημοσίευση άρθρων από το γαλλικό περιοδικό *Minerve*. Βλ. *Ερμής ο Λόγιος* 9 (1819), σελ. 379-391.
- ⁹ Κ.Θ. Δημαράς (επιμ.), *Αδαμαντίου Κοραή, Προλεγόμενα στους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και η Αυτοβιογραφία του*, τόμ. 1, Αθήνα, Μ.Ι.Ε.Τ., 1986, σελ. 564-565.
- ¹⁰ Τα βραχύβια φύλλα, *Αθηνά* και *Μουσείον*, παρ' όλες τις αρχικά καλές προθέσεις του εκδότη τους Παναγιώτη Ιωαννίδη, δεν κατάφεραν να επιβιώσουν και να διασώσουν αξιομνημόνευτα δείγματα σχετικού ενδιαφέροντος.
- ¹¹ Βλ. σχετικά Γ.Δ. Μπώκος, «Η “διαφημιστική” προβολή του βιβλίου κατά την Τουρκοκρατία», και Εμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Η ευρυχωρία του βιβλίου: Από την καταγραφή των εκφάνσεών της στα ελληνικά προεπαναστατικά περιοδικά (1811-1821)», στο *Το βιβλίο στις προβιομηχανικές κοινωνίες*, Αθήνα ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1982, σελ. 127-128 και σελ. 146-152.
- ¹² *Ελληνικός Τηλέγραφος* 2 (1813), σελ. 223· *Ερμής ο Λόγιος* 3 (1813),

- σελ. 95-96· *Ερμής ο Λόγιος* 9 (1819) σελ. 874-876.
- ¹³ *Καλλιόπη* 1 (1819), σελ. 213· *Φιλολογικός Τηλέγραφος* 3 (1819), σελ. 195-196.
- ¹⁴ «Προκήρυξεις», *Καλλιόπη* 1 (1819), σελ. 198.
- ¹⁵ «Είδησις», *Ερμής ο Λόγιος* 9 (1819), σελ. 906.
- ¹⁶ *Ερμής ο Λόγιος* 6 (1816), σελ. 254.
- ¹⁷ Πρόκειται για τη δεύτερη έκδοση· «Είδησις», *Ερμής ο Λόγιος* (1819), σελ. 583 και «Είδησις», *Φιλολογικός Τηλέγραφος* 3 (1819), σελ. 100.
- ¹⁸ Πρόκειται για τη δεύτερη έκδοση· *Ερμής ο Λόγιος* 6 (1816), σελ. 31-32.
- ¹⁹ *Ερμής ο Λόγιος* 8 (1818), σελ. 498-500.
- ²⁰ *Ερμής ο Λόγιος* 9 (1819), σελ. 717-718.
- ²¹ «Προκήρυξις προς τους ομογενείς μοι Έλληνας», *Ερμής ο Λόγιος* 8 (1818), σελ. 658.
- ²² «Είδησις. Φιλογενέστατοι Έλληνες», *Ερμής ο Λόγιος* 2 (1812), σελ. 349.
- ²³ *Ερμής ο Λόγιος* 8 (1818), σελ. 498.
- ²⁴ Βλ. σχετικά Βίκυ Πάτσιου, «Μεταφραστικές δοκιμές και προϋποθέσεις στα όρια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού», *Ο Εραμιστής* 19 (1993), σελ. 216-217.
- ²⁵ Αγάθων «Βιβλιογραφία», *Ερμής ο Λόγιος* 4 (1814), σελ. 45-47 και «Φιλολογία», *Ελληνικός Τηλέγραφος* 3 (1814), σελ. 308.
- ²⁶ Πρβ. την παρουσίαση της έκδοσης του *Ηθικά διηγήματα* δύο, στο περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος* 6 (1816), σελ. 194-199.
- ²⁷ «Βιβλία Νεοφανή: Έκθεσις συνοπτική της Περιηγήσεως του Νέου Αναχάρσιδος, και της μεταφράσεως αυτής εις την κοινήν ελληνικήν διάλεκτον», *Ερμής ο Λόγιος* 10 (1820), σελ. 595-599 και *Καλλιόπη* 2 (1820), σελ. 177-179.
- ²⁸ *Ερμής ο Λόγιος* 9 (1819), σελ. 92-93, και 10 (1820), σελ. 114-117.
- ²⁹ *Ερμής ο Λόγιος* 1 (1811), σελ. 50-51, 76-79, 353-357, 387-389, και 2 (1812), σελ. 72-74, 85-86, 111-112, 159-160, 160-173.
- ³⁰ *Ερμής ο Λόγιος* 7 (1817), σελ. 150-152, 205-207, 379-380, 597-599.
- ³¹ *Ερμής ο Λόγιος* 7 (1817), σελ. 259-260, 281-284.
- ³² *Φιλολογικός Τηλέγραφος* 1 (1817), σελ. 187, 197-200, *Ερμής ο Λόγιος* 7 (1817), σελ. 498-499, *Καλλιόπη* 1 (1819), σελ. 135.
- ³³ Georges Gusdorf, «Science Littéraire», *La Conscience Révolutionnaire. Les Idéologues*, Paris, Payot, 1978, σελ. 517-527.
- ³⁴ *Ερμής ο Λόγιος* 16 (1816), σελ. 167, και 10 (1820), σελ. 656.
- ³⁵ *Μέλισσα* 3 (1821), σελ. 281.
- ³⁶ *Ερμής ο Λόγιος* 9 (1819), σελ. 853-863, 893-903.
- ³⁷ *Ερμής ο Λόγιος* 3 (1813), σελ. 3-5, 17-21.
- ³⁸ Μίλτος Πεχλιβάνος, *Εκδοχές νεοτερικότητας στην κοινωνία του γένους*, (ανέκδ. διδ. διατρ.) Θεσσαλονίκη, Α.Π.Θ., 1999, σελ. 151, σημ. 489.
- ³⁹ *Ερμής ο Λόγιος* 8 (1818), σελ. 65-71.
- ⁴⁰ *Μέλισσα* 1 (1819), σελ. 101-103.
- ⁴¹ Παλαιότερα, υποδείχτηκε ως συντάκτης του δημοσιεύματος-εραμισματος ο εκδότης της *Μέλισσας* Σπυρίδων Κοντός, βλ. Γερ. Χυτήρης, «Ένας Κερκυραίος απαντά στο Λόρδο Βύρωνα», *Κερκυραϊκά Χρονικά* 6 (1958), σελ. 59-64. Το ύφος όμως και η γραφή του δημοσιεύματος προσιδιάζουν στο συνεχότη του περιοδικού Κωνσταντίνο Νικολόπουλο, ο οποίος, σύμφωνα με αρχειακά πειστήρια, γνώριζε την αγγλική γλώσσα. Βλ. σχετικά Σταμάτης Δ. Καρατζάς, «Ο Αγαθόφρων Λακεδαι-

- μόνιος και το παρισινό περιοδικό *Μέλισσα*, Πελοποννησιακά τόμ. 3-4, 1958-1959, Αθήνα, 1960, σελ. 242.
- ⁴² Κ. Θ. Δημαράς, «Επαφές με την Αγγλική Λογοτεχνία», *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, Αθήνα, Ερμής, 1982, σελ. 40-42.
- ⁴³ *Μέλισσα* 2 (1820), σελ. 180-182.
- ⁴⁴ *Ερμής ο Λόγιος* 10 (1820), σελ. 147-148.
- ⁴⁵ *Ερμής ο Λόγιος* 9 (1819), σελ. 784.
- ⁴⁶ Ιωάννου Ουττωνίου Φισέρου, [= H.J. Fischer], «Ποίημα βραβευθέν εν Κανταβριγία τω 1816», «Ωδή βραβευθείσα εν τη ακαδημία της Κανταβριγίας», «Ωδή βραβευθείσα εν Κανταβριγία τω 1814», *Φιλολογικός Τηλέγραφος* 2 (1818), σελ. 57-58, 68-69, 75-76· «Ωδή βραβευθείσα εν τη ακαδημία του Δουβλίνου (επιγραφομένη) Ανακρεόντειος αίρεσις», *Φιλολογικός Τηλέγραφος* 2 (1818), σελ. 73-74.
- ⁴⁷ Πρβ. J.P. Brès, «Ο τάφος του Ομήρου», *Ερμής ο Λόγιος* 8 (1818), σελ. 145· A. Stein, «Ύμνος εις την Ελλάδα», *Φιλολογικός Τηλέγραφος* 2 (1818), σελ. 141-142.
- ⁴⁸ *Φιλολογικός Τηλέγραφος* 2 (1819), σελ. 156 (πηγή: *Classical Journal*).
- ⁴⁹ «Αίνιγμα», «Περί ελπίδος», «Η Λάκαινα μήτηρ», *Καλλιόπη* 1 (1819), σελ. 43, 206, 212-213.
- ⁵⁰ Συγγραφέας του αινίγματος που δημοσιεύτηκε στην *Καλλιόπη* 1 (1819), σελ. 16 ήταν ο Schiller. Η αποκάλυψη της πατρότητας έγινε με επιστολή στο αντίπαλο περιοδικό *Ερμής ο Λόγιος* 9 (1819), σελ. 143-147, στην οποία ο ανώνυμος μεταφραστής κατηγορήθηκε ως λογοκλόπος.
- ⁵¹ *Ερμής ο Λόγιος* 11 (1811), σελ. 307-310.
- ⁵² *Ερμής ο Λόγιος* 6 (1816), σελ. 211.
- ⁵³ *Ερμής ο Λόγιος* (1819), σελ. 921-922.
- ⁵⁴ Το παράθεμα έχει πρωτίστως φατική λειτουργία· συνιστά μια αναγνωστική πρόκληση, υποκινεί την προσφυγή στο κείμενο από το οποίο αποσπάστηκε. Βλ. σχετικά Antoine Compagnon, *La Seconde Main, ou le travail de la citation*, Paris, Seuil, 1979, κυρίως σελ. 13-45.
- ⁵⁵ Σταμάτης Δ. Καρατζάς, *Κοραής και Νικολόπουλος*, Αθήνα, 1949.
- ⁵⁶ Σταμάτης Δ. Καρατζάς, «Ο Αγαθόφρων Λακεδαιμόνιος και το παρισινό περιοδικό *Μέλισσα*», *Πελοποννησιακά*, τόμ. 3-4, 1958-1959, Αθήνα, 1960, σελ. 241-262. Ο Νικολόπουλος, που διετέλεσε υπο-βιβλιοθηκάριος στο Institut de France του Παρισιού, υπήρξε φανατικός βιβλιοσυλλέκτης. Στη βιβλιοθήκη του, που τη δώρισε αργότερα στο ελληνικό κράτος με σκοπό να καταλήξει στην Ανδρίτσαινα, τόπο καταγωγής του πατέρα του, διασώζονται αρκετές από τις εκδόσεις που χρησιμοποίησε για τη μετάφραση αυτού του υλικού. Βλ. σχετικά Αλέξης Πολίτης, *Η βιβλιοθήκη του Κωνσταντίνου-Αγαθόφρονος Νικολόπουλου στην Ανδρίτσαινα*, Αθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1987.
- ⁵⁷ Παρενέβαλε ένα μύθο του Σααντί σε επιστολή, *Ερμής ο Λόγιος* 9 (1819), σελ. 606.
- ⁵⁸ Βλ. *Μέλισσα* 3 (1820), σελ. 298-299.
- ⁵⁹ «Αηδονάκι και Βαθρακάκι», *Ερμής ο Λόγιος* 7 (1817), σελ. 513-514.
- ⁶⁰ «Αηδών και Κούκος», *Ερμής ο Λόγιος* 7 (1817), σελ. 515-516.
- ⁶¹ «Παπαγάλος», *Ερμής ο Λόγιος*, 7 (1817), σελ. 591-592· «Ο μπειζαδές και τ' αηδόني», «Έχιδνα και βδέλλα», *Μέλισσα*, 3 (1821), σελ. 298.
- ⁶² «Μέλισσα, Τζίντζιρας και Μύγα», «Μύια και Κωνωπίδιον», «Αηδών και Κούκος», *Ερμής ο Λόγιος*, 7 (1817), σελ. 588-589, 592-594, 594-595.

- ⁶³ «Ο Πέρσης, ο ήλιος και το νέφος», *Ερμής ο Λόγιος* (1819), σελ. 608-609.
- ⁶⁴ «Ηθικόν Απάνθισμα υπέρ της Ελλάδος», *Μέλισσα* 1 (1819), σελ. 105-112, και 3 (1821), σελ. 329-335.
- ⁶⁵ Mme d'Arconville, *Mélanges de Littérature, de morale et de physique*, Amsterdam 1775· P.-A. de Saint-Foix, chevalier d'Arc, *Mes Loisirs*, Paris, 1756· [Sim. de Bignicourt], *L'Homme de Lettres, et l'Homme du Monde*, (Berlin-Paris 1774)· [Stanislas de Clermont-Tonnerre / M. de Bouchard], *Mon porte-feuille* 1791· [J.-M.-L. Coupé] *Manuel de la morale*, Paris 1772· Jean Baptiste Blanchard, *École des mœurs ou réflexions morales et historiques sur les maximes de la sagesse*, Lyon 1804· [comte de Cramail], *Les Pensées du Solitaire*, Paris 1637.
- ⁶⁶ Jean Humbert, *Anthologie Arabe*, Paris 1819· Saint-Lambert, *Fables Orientales*, 1772· P.-Aug. Mar. Miger, *Morale des Orientaux ou maximes et pensées diverses, tirées des meilleurs ouvrages indiens, arabes, chinois, turcs et persans*, Paris 1793· D'Herbelot, *Bibliothèque Orientale*, Paris 1697.
- ⁶⁷ Οι ρήσεις από τον Κομφούκιο μεταφέρονται από τα αγγλικά, γλώσσα που γνώριζε ο Κ. Νικολόπουλος: *The works of Confucius*, μετάφραση Marshman Serampore, 1800.
- ⁶⁸ Edward W. Said, *Οριενταλισμός*, μετάφρ. Φώτης Τερζάκης, Αθήνα, Νεφέλη, 1996, σελ. 153-160.
- ⁶⁹ Silvestre de Sacy, *Pend-Nameh, ou le livre des Conseils de Ferid-Eddin Attar*, Paris 1819.
- ⁷⁰ *Le livre des récompenses et des peines*, μετάφρ. Jean-Pierre-Abel Rémusat, Paris 1816.
- ⁷¹ Βλ. Anna Tabaki, «Un aspect des Lumières neohelléniques: L'approche scientifique de l'Orient. Le cas de Dimitrios Alexandridis», *Ελληνικά* 35 (1984), σελ. 316-337.
- ⁷² Για μια συνεκτική θεώρηση της ποιητικής και της λειτουργίας των ευσύνοπτων μορφών βλ. Alain Montandon, *Les Formes Brèves*, Paris, Hachette, 1992.
- ⁷³ Βλ. σχετικά Thomas Noel, *Theories of the Fable in the Eighteenth Century*, New York-London, Columbia University Press, 1975, σελ. 1-13.
- ⁷⁴ Οι μύθοι εξετάζονται ως παιδαγωγικό-νεανικό ανάγνωσμα που διοχετεύει το αξιακό σύστημα του Διαφωτισμού από τον Ευάγγελο Γ. Αυδίκιο, «Ερμής ο Λόγιος και παιδί: μύθοι, ιδεολογίες, πολιτισμικές ταυτότητες», στο *Το παιδί στη νεοελληνική κοινωνία 19ος-20ός αιώνας. Αξίες, αναπαραστάσεις, αποτυπώσεις*, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Σχολή Επιστημών Αγωγής-Επιτροπή Ερευνών, Αθήνα, Δ.Π.Θ.-Ε.Λ.Ι.Α., 1999, σελ. 23-53.
- ⁷⁵ Βλ. για παράδειγμα τους δύο μύθους του Gellert και του Florian στο περιοδικό *Μέλισσα* 1 (1819), 103, και 3 (1821), 298-299.
- ⁷⁶ Βλ. Thomas Noel, *Theories of the Fable*, ό.π., σελ. 10-11.
- ⁷⁷ Για τη θεώρηση της μετάφρασης ως χειραγώγηση βλ. Theo Hermans, «Translation Studies and a New Paradigm», *The Manipulation of Literature*, London-Sydney, Croom Helm, 1985, σελ. 11.
- ⁷⁸ Βλ. Απ. Β. Δασκαλάκης, *Κοραής και Κοδρικάς, Η μεγάλη φιλολογική διαμάχη των Ελλήνων 1815-1821*, Αθήνα 1966.
- ⁷⁹ *Μέλισσα* 3 (1821), σελ. 330.
- ⁸⁰ *Μέλισσα* 3 (1821), σελ. 292-298.
- ⁸¹ Βλ. σχετικά Ρομπέρτο Ρόζα Αζόρ, *Ιστορία της Ιταλικής Λογοτεχνίας, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής*, 1998, σελ. 369.

- ⁸² Για τα γεγονότα αυτά βλ. Φίλιππος Ηλιού, *Τύφλωσον Κύριε τον λαόν σου*, Αθήνα, Πορεία, 1988.
- ⁸³ Βλ. Παναγιώτης Χρ. Νούτσος, «Επιβιώσεις των Ιδεών του γαλλικού διαφωτισμού στην “Προτροπή” του Αρ. Λακεδαιμόνιου», *Αντίχαρη. Αφιέρωμα στον καθηγητή Σταμάτη Καρατζά*, Αθήνα, Ε.Λ.Ι.Α., 1984, σελ. 327-333.
- ⁸⁴ Σταμάτης Καρατζάς, «Η “Ελληνική Εταιρεία” του Παρισιού 1828-1831», περιοδικό *Αντί*, τεύχ. 41 (20.3.1976), σελ. 22-26.
- ⁸⁵ Αικατερίνη Κουμαριανού, «Λόγιος Ερμής (κοσμοπολιτισμός και εθνικός χαρακτήρας)», *Εποχές*, τεύχ. 18 (1964), σελ. 24-28
- ⁸⁶ Anna Tabaki, «La presse pré-révolutionnaire grecque: reflet de nouvelles conceptions esthétiques et culturelles dans le Sud-Est européen», *Revue des Études Sud-Est Européennes* 34 (1996), σελ. 136.

Résumé

Stessi ATHINI: *Les revues pré-révolutionnaires grecques: aspects du dialogue avec les littératures étrangères*

Les six revues grecques *Le Mercure Savant*, *Calliope*, *Minerve*, *Le Musée*, *L’Abeille*, *Le Télégraphe Philologique* qui paraissent dans les années 1811-1821 à Vienne et à Paris, comme produits représentatifs de l’esprit des Lumières essaient de jouer un rôle important sur le dialogue avec les cultures occidentales. En adoptant les directions du journal littéraire européen, elles sont plutôt de caractère encyclopédique; la littérature donc n’y constitue qu’une des matières traitées. L’intérêt pour les littératures étrangères y pénètre par plusieurs voies. Il est attesté par la publication des paratextes éditoriaux (annonces des livres traduits), par des brèves présentations (traductions ou compilations) des littératures nationales, et, plus rarement, par les textes courts en traduction; il est indiqué d’une manière implicite par les références et les citations incluses aux articles ou à la correspondance des lecteurs savants publiée dans les revues. Un cas particulier représentent les fables et les formes brèves (pensées, aphorismes, gnômès, maximes etc.) de provenance occidentale (La Bruyère, J.-J. Rousseau, Gellert, Florian, Pignotti etc.) et orientale (Saadi, Confucius), transférés en grec moderne et publiés dans *Le Mercure Savant* et *L’Abeille*. Ces textes font preuve d’une tentative de manipulation de la littérature étrangère afin de véhiculer les préceptes des Lumières, d’exercer la critique sociale et de satiriser les adversaires du cycle intellectuel de A. Coray.